

LEÁNYVÁRI LEVELEK

HERCEG JÁNOS

Mikor ideköltöztünk tizenöt évvel ezelőtt, május elsejének ünnepére készülődtek éppen, s földig érő piros-fehér-zöld zászló lengett a község-háza tetőablakából. — Nézzétek, magyar lobogó! — mondta M., s könnyes lett a szeme. Az itteni nép nem volt meghatódva. Talán már megszokták, mert attól kezdve, hogy vége lett a háborúnak, sőt még a harcok idején, mikor itt vonult át magyar énekszóval a Petőfi-brigád, az állami és a vörös lobogó mellett ott volt mindig a magyar zászló is. S egy idő után magam is úgy voltam, ha panaszkodtak valamire, nem mondhatam nekik: ott van a magyar nemzetiszínű lobogó, mit akarnak még!

Mert panaszra bőven volt ok itt és délebbre is. Az iskolákkal, a hivatali nyelvvel, a képvisellel, úgyhogy az a magyar lobogó igazán üres jelkép maradt, olykor még bántó is talán, mintha csak azzal akarták volna világgá kiáltani, hogy itt nemzetiségi téren is minden rendben van, miközben mindenki tudta és szenvedte a hiányokat és bajokat.

Most már többé nem türelem és nagylelkűség engedélyezni azt a zászlót, amely egyébként eltűnt még évekkal ezelőtt errefelé, most már szövetségi törvény szentesíti a nemzetiségek zászlójának használatát az egész országban. Hetekig vagy talán hónapokig tárgyalták különféle szinten ezt a törvényjavaslatot, és se közben, sem utána nem érezte az ember azt a fajta izgalmat, ami a nagy dolgok megjelenésével együtt jár. Az újságok se szenteltek több figyelmet neki, mint a távlati tervnek vagy egyéb közhasznú törvényjavaslatnak.

Persze, magunkról beszélek és a Vajdaságról. Hogy mi volt a Rigómező vidékén vagy Isztriában, nem tudom. Valaki azt mondta: a kisebbségek helyzete nálunk nem egyforma. De nyilván minden nemzetiség is más és más: hagyományokban, igényekben, vérmérsékletben és alkalmazkodási készségben. Ahogy nincs két egyforma gyerek, s közöttük is mind más bánásmódot igényel, amit az édesanya nagyonis számon tart, úgy valahogy lehet a nemzeti kisebbségekkel is az ország kormányzata részéről.

S erről eszembe jut, hogy az idén már szláv nyelvű feliratokat láttam Hercegszántón, ami kétségtelen haladást jelent. Mi lenne, ha zászlót is kitűzhetnének a község házára! Vagy talán ki is tüzik már, csak én nem láttam?

Ezt csak a kölcsönösségi példa kedvéért említem, s közben jól tudom, hogy múltjában és társadalmi felépítésében ez is egy másfajta kisebbség. Nyilván az igényeiben is szerényebb, hiszen mindig kisebbség volt,

ami az itteni magyarokról már nem mondható el. S ha a számaránynak az elvi szempontokra nem is lehet hatása, az igényeket okvetlenül befolyásolja.

De hát azért kerüljön hátrányosabb helyzetbe egy népcsoport, mert századokon át szolgásban élt? Azért kelljen lassítani a felemelkedési vágyát, mert mélyebbről jött?

Szóval, ott sem a zászlón múlik.

•

L. lemosolyogta K. életrajzi jegyzeteit, mivel oly sok jelentéktelen dolgot hordott össze. Én hol meghatódva, hol felháborodva olvastam nem egy rég elfelejtett epizódot. Azt is, amiről nem tudtam: hogy Cs. télikabátot kapott a cukorgyár igazgatójától, nyilván elviselt kabátot, E. pedig ismételtlen segélyt, ami azonban csöppet se zavarta abban, hogy a szélsőjobboldali hetilapnak legyen a munkatársa és vezércikkírója. Legyen szabad megvédenem annyi év után. Nem a vezércikkéért, azokért megbűnhődött, életfogytiglani hontalanságra ítélte magát, hanem a hálátlanság vádjával szemben. Ha valakinek eszébe jutna pálcát törni felette.

Az irodalmi mecénásnak különben sincs joga hálát várni. Ezt Villontól kezdve Ady Endrén át József Attiláig rég tudomásul vette az irodalomtörténet. Nálunk meg oly piszlicsár pénzekkel „támogatták” a magyar irodalmat a két háború között, hogy azt legfeljebb megszorult szegény íróársainknak kellett megköszönniük, s nem kórusban, úgy, ahogy voltunk.

A név szerint említett úr két pályázatot is kitűzött. De feltételei voltak. Olyan feltételek, amelyekből látszatra csak irodalompolitikát lehetett kiolvasni. A valóságban egész közönséges napi politikai népszerűsködéstről volt szó. Mind a két esetben a szerb—magyar közeledés volt a feltétel, amihez hangos és ingyenes sajtót kapott a „mecénás”, a *Kalangya* viszont újabb támadási felületet. Akkor már nemcsak szabadkőművesek voltunk és kommunisták, hanem zsidóbérencek is. Nem mondom, hogy a többi kettő mellett ezt a harmadik „vád”-at különösen nehéz lett volna elviselni. De elhordott télikabátokért és önreklámnak szánt pályázatokért mégiscsak sok volt a hallgatólagos hála és elismerés.

És mégis oda kellett állni és vállalni a „mecénást”, mert a másik oldal, amely ugyancsak nagylelkűnek mutatkozott, pusztán azzal, hogy hajlandó volt előfizetni, azonnal megsértődött, és felháborodottan mondta le a *Kalangyát*. A boldogtalan Fernbach Péter, akiről addig azt se tudta senki, hogy a világon van, mert a magyar közügyektől, az egykori Magyar Párttól távol tartotta magát, egyszerre azzal tüntetett, hogy a *Kalangya* ellen nyilatkozott.

S akkor derült ki, hogy a vajdasági magyarok folyóirata mégiscsak fontos szerepet töltött be. Karriereket lehetett előkészíteni annak, aki szembefordult vele, de legalábbis nemzetvédelmi keresztet, vagy élesztőelosztót kapni. Ez volt a démenti a lapulásért, a megalkuvásért. Addig tökéletesen ismeretlen emberek írtak egy-két cikket, s azokban egyes

oldalvágásokat helyeztek el, többek között a *Kalangya* ellen, s pár hónap múlva képviselők és főispánok lettek.

Viszont így kezdett kialakulni egy baloldali front a *Kalangyával*. A jobboldali nyomással szemben, látszólagos engedmények ellenére is, a *Hiddal* kerestük a szövetséget. Mayer Ottmár bizakodóan nézett az együttműködés elé, aztán mégse lett belőle semmi. A párt felsőbb szervei, úgy látszott, nem értették meg, miről van szó. Vagy nagyonis megértették, s egy szélesebb kisebbségi platformtól féltették a *Hidat*. Azt hitték talán, lefegyverezni akarjuk azt a néhány embert, azt a pár tollforgatót, akiknek felkináltuk a *Kalangya* oldalait, Mayer Ottmárt is beleértve, pedig segítséget vártunk tőlük és szolidaritást kínáltunk cserébe.

Persze, ezek a tárgyalások se maradtak titokban. A háború végéig kellett védekeznünk a szabadkőművesség, a kommunistaság, sőt most már a szerbbarátság vádjá ellen is. Közben csak annyi történt, hogy a DMKSZ megvonta a támogatást a *Kalangyától*, s megint Csuka volt, aki vállalta az adminisztrálást, a pénzszerzést, a szervezést, s gondoskodott a folyóirat fenntartásáról. Természetesen, a pénzt neki sem ingyen adták, kisebb-nagyobb engedményeket kellett tenni, lépten-nyomon megalkudni, amiért nemegyszer közöttünk is nézeteltérésekre került sor.

Egy idő múlva aztán megértettem, ami addig oly érthetetlen volt: ha már ennyire útjában állunk az itteni politikai embereknek, miért nem követelik a lapengedély megvonását a *Kalangyától*? S hogy lehet, hogy nem indítanak más folyóiratot a *Délvidéki Szemle* mellett?

Mert Pesten egész más szemmel néztek az itteni viszonyokra. S a kormány szerveiben nemcsak németbarátok voltak. A miniszterelnökség kisebbségi ügyosztálya élén Balla Pál állott, s én L. ügyében mentem el hozzá, hogy támogassa lektori kinevezését a szegedi egyetemen. Elmondta, hogy ebben az ügyben nem tehet semmit, az egyetemnek autonómiája van, s felülről még a sugalmazásokat se veszik szívesen.

— De nem szeretném — folytatta —, ha odalenn bárki is azt hinné, szerbellenes vagyok. Az anyámat kellene megtagadnom, ha az lennék.

Ha valaki most azt kérdezné, mi köze mindennek az irodalomhoz, nehéz lenne megfelelni rá. Viszont alig hiszem, hogy bárkinek is eszébe jutna elvitatni egy itteni magyar irodalmi folyóirat közéleti jelentőségét. Békés időszakokban, mint mostan, nem ellenőrzik olyan szigorúan az irodalmat, csak időnként vélekednek ingerülten róla úgy, mintha elvesztette volna az egyensúlyát. De mi ez azokhoz az évekhez képest, amikor egy közönséges katonai behívóval örökre el lehetett némítani a költőt, aki azt hitte, mindegy, hogy merről jön a szél, amely eolháróját megszólaltatja.

A „hőskor” olcsó frázis lenne annak az időszaknak a megjelölésére, amelyet most K. az életrajzában visszaidéz. De hogy a vajdasági magyar irodalmat más, kevésbé szokványos látószögön át kell nézni, arra ezek a visszaemlékezések igen határozottan figyelmeztetnek. És nemcsak az irodalmat, amely önmagában nem létezhet.

Egy újabb legendával leszünk szegényebbek, ha igaz, amit Sz. állít, s amit nemsokára megcáfolhatatlan bizonyítanak majd, hogy Jakov Ignjatović nem az idegenlégióban szenvedte át életének titokzatos három esztendejét, hanem Budán húzta meg magát, Bach menlevelével. Az író, aki szembefordult népével, vagy legalábbis annak vezetőivel, s a magyar szabadságharc oldalára állt, most még bonyolultabb egyéniségnek tűnik majd, mint e kegyetlen leleplezés előtt. Mert mi tagadás, eddig is voltak kitörölhetetlen szépségfoltok az életrajzában. Eddig azonban legalább a magyarok látták rendíthetetlen hősnak, a szabadság hűségese harcosának. S ha nem zavarta őket, hogy egy időben életjáradékot kapott a kormánytól, amit a szerbek talán máig se bocsátottak meg neki, viszont csak most kezdték méltányolni részvételét egy nép szabadságharcában, ezután már a magyarok is más szemmel nézhetnek rá. Hős helyett egy opportunistá áll előttük.

De miért lenne csak az hős, aki fejjel megy a falnak azután is, hogy a falakat rég odébbtolták! Az abszolút hős mindig az, aki elesett. A sírján nyíló piros virágokat, a forradalom virágait nem lehet letagadni, ha ugyan nem jeltelen sírba temették, s ha egyáltalán nyílnak virágok a sírján. A nehéz időket túlélni még senkinek se sikerült úgy, hogy a hősi harc vakbuzgalmában legalább egy pillanatra ne kereste volna a réseket azon a falon, ahol mások szétverték a fejüket.

Nem mehetett mindenki emigrációba. Szegény „bruder Jašo” megpróbálta azt is, elment Belgrádba, de nem érezte jól magát, személyi biztonságát se szavatolta volna senki, hacsak nem vállal titkos szolgálatot Garašaninnál, aki akkor se merte bevallani, hogy rokonszenvezett a forradalommal, amikor kozák lovasok patái alatt vérzett el a felkelő magyarok színe-virága. S amikor a „szerb Vajdaság”-ban is megértették, hogy a nagyok harcában kis nép nem győzhet, csak szolga lehet akkor is, ha a győztes oldalán állott.

Két rossz közül a nagyobbat választotta hát a „szentendrei rebellis”, visszament az oroszlanbarlangba, kiteve magát az elfogatás veszélyének. De akkor is otthon lett volna, és sorsát azokkal osztotta volna meg, akik éppúgy, mint ő, szent ügynek tartották a magyarok szabadságharcát. Szerbiában néhány bölcs, előrelátó oroszellenes politikuson kívül alig volt ilyen ember.

Az átállás művészetét már akkor is ügyesen gyakorolták, a kor legvirtuózabb prózaírója, Kúthy Lajos még kérkedett is vele, Jakov Ignjatović minden jel szerint megelégedett azzal, hogy szabadon hagyták. De hát szerb volt, nemzetiségi ember, gondolták, mégse kell úgy tartani tőle, mintha magyar volna. Mert vannak kivételes történelmi pillanatok, amikor a nemzetiségek olyankor is kisebb veszélyt jelentenek, mint a harcba keveredett nemzetek, amikor az ellenség sorai között állnak. S meglehet, hogy ezt a tényt nemcsak az abszolutizmus emberei ismerték fel, de a *Letopis* későbbi szerkesztője is tisztában volt vele.

S miért ne lehetne megértő, a túlélés e logikáját követve, az utókor is azzal a mentséggel, hogy a nemzetiségi helyzet, épp, mert nehezebb, többet enged meg válságos időkben, mint azoké, akiknek a létezés törvénye már nem is helyzetet biztosít, hanem állapotot.

Ha nem tudnánk, mit jelentett a „Kéve” a vajdasági irodalom életében, Szenteleky izgalma figyelmeztetne rá a leveleiből. Ahogy a reputációját féltette a dilettánsoktól, másrészt kishitűség fogta el, hogy még majd kihagyják, „kiintrikálják”, mint akire nincs többé szükség, félreérthetetlenül arra vall, hogy megérezte a nagy fordulatot.

Mert az volt, fordulat. Igazában akkor született meg a vajdasági irodalom. Tizennégy költő épp elég népes csapat volt ahhoz, hogy elindulhasson az a szellemi mozgalom, amely még abban az évben, 1928-ban a *Vajdasági Írással* jelentette be jogát az élethez. Prózaíró is volt annyi, tanárok, újságírók és más írástudó emberek toborzásával összeállt a munkatársak hada. S ha olykor átmenetileg el is akadt a mesélő kedv és a költők is bezáptak, úgyhogy Szentelekynek panaszkodnia kellett a kézírathány miatt: „még a dilettánsok is cserbanhagytak”, amint látjuk, mégis maradt mindig annyi író errefelé, több mint negyven éven át, hogy zavartalanul ki lehetett elégíteni a jugoszláviai magyarság irodalmi igényeit. Az utóbbi időben még kivitelre is jutott belőle bőven.

Ilyen igényekről beszélni nemcsak udvarias túlzás. A lélek fénye akkor is világít, ha behúzzák előtte a zsalugátereket, s a könyv akkor is könyv marad, ha nem olvassa senki. A Szovjetunióban vannak népek, akikről csak a költők adnak hírt, talán anélkül, hogy jómaguk e költőket érdemük szerint megbecsülnék, s verseiket elolvasnák.

A „Kéve” azonban még a hírt sem igen vitte szét a nagyvilágban arról, hogy itt egy új irodalom született. A *Nyugat* például figyelemre se méltatta, egyetlen sort nem írt róla. De másutt se tudták megszokni a gondolatot, hogy most majd kisebbségi magyar irodalmakkal is számolni kell. A figyelmet, a méltánylást és megértést minden irodalomnak ki kell várnia.

Ezt üzenném annak a tíz magyarországi délszláv költőnek is, akik most egy, a „Kévé”-hez hasonló antológiával léptek a nyilvánosság elé. Ne csügessze el őket, hogy a jugoszláv folyóiratok majd hallgatnak róluk, mert alatta maradnak annak a színvonalnak, melyet ma a szerb és horvát költők átlaga képvisel. A költők elsősorban mindig önmaguknak énekelnek, s ha már a közönségre gondolnak, akkor — van egy ilyen fel fogás! — nem is költők többé.

A magyarországi délszláv kisebbség maradékai most történelmüknek harmadik időszakát élik. Az első, a fénykor kétségkívül az volt, amikor Pest-Budán megalakult a Matica Srpska, hogy a balkáni szerbiséget is hatósugarába vonja, s a legnépszerűbb regényíró, Milovan Vidaković a régi Szarvas téri házban rózsa tele apró betűvel a kutyanyelveket, Sima Milutinoviéknak meg Pestre kellett jönnie, hogy az akkor alapított Tököljanum diákjai megkoszorúzzák és a legnagyobb élő szerb költővé avassák.

A második, a nehezebb a két háború közötti idő volt, amikor a megmaradt diaszpórában a magyar kormányzat szinte kizárólag a szerbek kulturális igényét ismerte el, s vallási különállásuknál fogva nemzetiségüket is tolerálta. Még ott voltak a hatalmas vagyonokat képviselő alapítványok, csak mintha már szerbek nem lettek volna. Akik megmaradtak, akik ellen tudtak állni az új egyesült délszláv állam vonzásának, az

asszimiláció folyamatával már kevésbé tudtak szembeszállni, s csendesen megadták magukat sorsuknak.

Pesten a Szerb utcai elemi iskolában a harmincas évek derekán még anyanyelvükön tanultak a gyerekek, de már a szünetben, kinn az udvar öreg fái alatt magyarul sűrgették a labdát s keresztnevük magyar változatával szólígtatták egymást. Szentendrén, a pravoszláv püspök székhelyén egyre kevesebb szerb szót lehetett hallani, míg a nagypolgárságba felemelkedett szerbek, a kereskedők például, mint Lazarević és Rákóczi úton, Nagykovácsi Milenko, a később szélsőjobboldali mozgalmakat támogató áruház-tulajdonos, a kormányfőtanácsosi címmel hivalkodó Božić szűcs, Djukić kalapgyáros vagy az államtitkár Tatić, s még oly sokan mások, legfeljebb védszentjük ünnepén, aztán a látványos vízkereszt napján, s az ugyancsak attraktív, a kíváncsiak tízezres tömegeit vonzó húsvéti feltámadás hajnalán emlékeztek származásukra, s esetleg egykét jótékonsági adományukkal éreztették, hogy azért egészen még nem szakadtak el népüktől, de főleg az egyháztól, amelyben születtek, s amelyhez halálukban tértek vissza.

A bunyevácok, vendek, sokácok és horvátok nem voltak sehol. Illetve a társadalomnak oly mély rétegeiben éltek, hogy senki se számolt velük. A kormányzat a katolikus egyház gondjaira bízta őket, a szerb értelmiség meg épp a valláskülönbség miatt maradt távol tőlük, jöllehet arányszámuk akkor már, még a feltehetően hiányos statisztikai adatok szerint is jóval meghaladta a szerbekét.

A „Kolo”-ba fogódzott tíz költő között, mintha már elmosódtak volna a nemzetiségi árnyalatok: valamennyien délszlávoknak vallják magukat. S maga a kötet, ha már szabad irodalomnak nevezni teljes egészében, nem hagyomány nélküli irodalom. Ellenkezőleg, több gyökérrel kapaszkodnak ezek a költők a hagyományokba, méghozzá a szerb irodalmi múltba, mint amennyi fejlődésük érdekében kívánatos volna. Branko Radičević romantikus költészetéig vezet vissza itt eszmény és utánérzés, mintha száz év kihullott volna a történelem rostáján, s a huszadik század délszláv költészetéből nem jutott volna el hozzájuk semmi. Vagy talán csak a kor romantikája kellett, Branko koráé, amikor a nacionalizmus a legnagyobb lánggal égett, s messzi tűzénél még ma is megmelegedhetnek, akik körülülük.

A modernebb hangvétel már két nyelven mutál Katica Varga költészetében, míg az egészen mai versekben, az egyébként legfiatalabb és legtöbbet ígérő Angela Šokacnál érezhető az új magyar költők közelsége. S egyelőre ez a legtöbb, amit kívülről mondani lehet erről az antológiáról.

Kívülről, mondom még egyszer, s mértékre gondolok, miközben jól tudom, hogy egy irodalom jelentőségét nem az általános mérték méri fel, hanem annak a népnek öntörvénye, amely — mint kagyló a gyöngyszem — a maga szellemi kincseit önmagából kiszorítani képes.

•

Ülök egy értekezleten és bosszankodom. Először azon, hogy miért is jöttem el, hiszen nélkülem is nagyon jól meglettek volna, másodszer azért,

mert sértik a fületem a hivatalos nyelv cirkalmi. Illetve nem is nyelv, inkább csak stílus az, amikor például ilyeneket mondanak pontos meghatározásra törekedve, s lényegében kínos tartózkodással, bőbeszédűen körülírva: pripadnici madjarske narodnosti. Hát miért nem mondják egyszerűen és világosan: magyarok? Jugoszláviai magyarok, bácskai magyarok. Mert több volna, az már nemzetet jelentene, s arra itt most vigyázni kell? Éreztetni akarják velünk, hogyha azt a szót: „kisebbség” nem is használják már, azért mégiscsak ott van a helyünk valahol a népek nagy épületének az alagsorában? Miért kell hangsúlyozni, hogy csak oda tartozunk szegről-végre a magyar nemzetiséghez, s nem egyszerűen magyarok vagyunk?

Közben pénzről van szó, valami ötmilliót kérünk egy heti kétoldalas mellékletért az újságban, mire az érdekelt négy község kiküldöttei úgy ismétlik, mint a gramofon egymás után, hogy igen, a magyar nemzetiséghez tartozók politikai tájékoztatása az anyanyelvükön — a „saját” anyanyelvükön, hogy egészen pontos legyek én is! — roppant kívánatos, szükséges és fontos dolog. Csak hát mire megy el az a pénz, s nem lehetne-e olcsóbban megszámitani, s ki fogja ellenőrizni, hogy csakugyan behúzták-e a lapba azt a mellékletet, amely majd az itteni magyar nemzetiséghez tartozó olvasókat megfelelőképpen tájékoztatni fogja szűkebb környezetük politikai eseményeiről?

Nem bírom ki, muszáj szót kérnem. Látom, akik elhoztak, aggodalmasan összenéznek, hiszen engem dísznövénynek ültettek ide az asztalhoz, mit akarok hát most egyszerre? Még majd elrontom a dolgukat. Mert az aggály is stílus itt, s ezt ezek a mai emberek értik és teljes mértékben méltányolják. Utóvégre nem mehetünk mindjárt a kopácsi halászsárdába!

„Mi magyarok”, mondom többször is, hogy észbe kapjanak, s kifejtem, hogy itt nem csupán tájékoztatásról van szó, hanem arról, hogy e vidék magyarságának meglegyen a maga lapja. És nemcsak politikai híreket talál majd a melléklet, mintha nekik ezzel kéne mentegetőzni e csekély hozzájárulás miatt odahaza, vagy itt is egymás között, mert az is fontos, hogy mi megy majd a helyi moziban, s a múlt héten ki halt meg. Az itteni magyarok lapja kell, hogy legyen, s ez egymagában is politikai kérdés, ne haragudjanak a politikusok, hogy nekem kell erre őket figyelmeztetnem.

Egészen kimelegedtem, a hangom is remeg kicsit, mert felizgattam magamat, s ezek itt teljes lelki nyugalommal, derűsen nézelődve fűjják a füstöt körülöttem, a horvátok éppúgy, mint a magyar nemzetiséghez tartozók. Az elnöklő megjegyzi, hogy igazam van, ő is pontosan így gondolta, s aztán újra megismétli szóról szóra, ami ellen az ímént kikeltem. Úgy helyesel ahhoz, amit ők szajkóztak, mintha én mondtam volna.

Közben valaki a katonákat emlegeti, akik önfeláldozóan küzdenek az árvíz ellen a Tisza mentén. De nem katonaságot mond, hanem így fejezi ki magát: a jugoszláv néphadsereghez tartozók.

Hát szóval, kár volt az izgalomért. Be kell látnom, hogy nincsen igazam. S ahelyett, hogy itt dohognék, inkább a szállóigét kellene, legalább a saját használatomra, megváltoztatni, imígyen: *Le style, c'est l' époque!*

Persze, saját szűkre szabott háztáji korszakot értve.

Tulajdonképpen nevetnem kellene, hogy ilyesmi is előfordul még, s nem bosszankodni rajta. Mert azt üzenték nekem N.-ről, nem szép tőlem, hogy elmarasztaltam a magyarokat. Mintha a bácskai magyar nemesség csak amolyan jött-ment népség lett volna, amelynek hivatalokban kellett meghúznia magát! S mért mondtam zömmel csak rájuk, hogy „hét-szilvafások, bocskoros, kurtanemesek”, voltak, mért nem a bunyevácokra és a szerbekre, ha már azok is nemesek voltak.

Azért, mert azok birtokot is kaptak a nemességhez, amikor a határ-örvidék megszűntével széttelepítették őket. Hogy a magyar dzsentrinek a vármegye volt a menedéke, olyan történelmi közhely, amelynél meg sem áll már az ember, ha csak kicsit is tájékozott. S ezt a megállapítást nem diadalmaskodva tették. Ide még a sváb telepeseket is úgy hozták, hogy házat és földet kaptak, s szabad emberek maradtak, a magyarok nagy része meg ugyanakkor mozgási szabadságában korlátozott jobbágy vagy zsellér volt.

A faluban egyébként, úgy tudom, meglehetősen népes a pártszervezet. A párttitkárnak szépen hangzó ipszilonos vezetékneve van. Birtoka viszont már szépapjának se volt. Ő aztán nyíltan aligha fog megsértődni.

De a többiek, az atyafisága, amely még nem szabadult meg a rivalizálás szenvedélyétől a bunyevácokkal, rátartóságában nem rejti véka alá, hogy megharagudott rám. Mert hiába változott meg a világ: az alvég és a felvég vitáiban sokáig nem lehet igazságot tenni.

Úgy látszik, akkor se, ha kutyabőrről van szó. Mert máig is csak az maradt.